

LUGHA YA KISWAHILI PIJINI AU KRIOLI?

*Amiri Swaleh
Idara ya Kiswahili
Chuo Kikuu cha Nairobi*

1.0 Utangulizi

Makala hii inadhamiria kurejelea na kutathmini kwa ufupi, baadhi ya madai yaliyotolewa kuhusu lugha ya Kiswahili. Madai yenyewe yanajaribu kudai au yanadai kuwa lugha ya Kiswahili ni ya kijijini au Kikrioli. Kwetu, suala hili linaambatana na athari za ukoloni na ukoloni - mamboleo na ni katika harakati za kuendelea kuishusha hadhi lugha ya Kiswahili kama linguafranka muhimu zaidi katika ukanda wa Afrika ya Mashariki na kati. Hata hivyo, isichukuliwe kuwa, tunaamini lugha za kipijini na kikrioli ni lugha pungufu au za jamii za watu duni la; kupitia tafiti mbalimbali, lugha hizi zimethibitishwa kuwa zimetokana na miktadha fulani ya dharura. Miktadha hii aghalabu, imehusisha jamii za watu walioongea lugha tofauti tofauti asilia na ili kufanikisha mawasiliano, pijini ziliibuka.

Awali, tungependa turejeele dhana za pijini na krioli na sifa zazo bainifu. Pili, tutarejelea baadhi ya shutuma zinazoelekezewa lugha ya Kiswahili na sababu za kudaiwa ni pijini. Tatu, tutawarejelea wataalamu mbalimbali wa isimu waliotumia vigezo tofautitofauti kama vile isimu-linganishi, isimu-historia, isimu-muundo, n.k. kuthibitisha lugha ya Kiswahili si lugha ya kipijini wala kikrioli bali lugha asilia ya kibantu ya kundi la sabaki. Hatimaye, tutahitimisha kwa kutaja hoja muhimu tulizojadili katika makala hii na kupendekeza mada za kutafitia katika nyanja hii.

2.0 Sifa Bainifu za Pijini na Krioli

Utafiti katika lugha za kipijini na kikrioli, unaangukia nyanja ya isimu-jamii; taaluma inayochunguza lugha katika jamii na maingiliano ya lugha katika jamii zenyewe. Utafiti katika lugha za kipijini na kikrioli, unakisiwa ulianza mnamo mwishoni mwa karne ya 19 na mwanaisimu-jamii Hugo Schuchardt. Yasemekana alichapisha mfululizo wa vitabu vilivyojulikana kama *Kreolische Studien* katika miaka ya 1880.

Kimsingi, Schuchardt alijitokeza kuwa mpinzani mkuu wa kikundi cha wanaisimu wa Leipzig walioshikilia ya kwamba, kila lugha ilikuwa ni mchipuko (au tawi) la “mti-jamii” wa lugha fulani na kuwa, kanuni fulani jumuishi, zingelitumika kotekote katika kuziainisha lugha zote za binadamu.

Schuchardt alifanya utafiti uliopinga nadharia za wanaisimu wa wakati wake kwa kudai, halikuwa jambo rahisi kuziainisha lugha za kipijini kwa jinsi zilivyokuwa mseto wa lugha kadha. Alitolea mifano ya pijini zilizobadilisha uhusiano wake kutoka

“lugha-mama” zilizoziunda hadi nyingine. Alitoa mfano wa pijini zilizobadili “mazazi” kutoka lugha ya Kireno hadi ile ya Kidachi.

Baada ya kupuuzwa utafiti katika nyanja ya pijini na krioli - hasa mwanzomwanzoni mwa karne ya 20, kufikia mwaka 1945 - ndipo wanaisimu walipojitosa tena katika utafiti wake. Tafiti chache zilifanywa katika kipindi cha Vita Vikuu vya Kwanza na vya Pili. Baadhi ya wanaisimu wa mwanzo kutafitia pijini na krioli ni pamoja na Jacobs (1932), Boas (1933), Reinecke na Tokimasa (1934), Hall (1948, 1953) na Turner (1949).

2.1 *Sifa bainifu za Pijini*

Wanaisimu-Jamii wengi wameafikiana kuwa, lugha za kipijini na kikrioli ziliibuka katika miktadha ya kibiashara na katika zama za biashara ya utumwa. Lugha hizi ziliibuka ili kuwawezesha watu walioongea lugha tofauti tofauti, kuwasiliana kwa dharura fulanifulani. Kama asemavyo David Decamp (1975):

“Pijini ni lugha ya mawasiliano na ambayo kwa hali za kawaida, si lugha asilia ya watumizi wake.” (uk 15).

Pijini nayo, huwa krioli pale inapopata waongaji wazaliwa yaani, pijini inapokuwa ni lugha ya kwanza ya mtu. Muhlhausler (1986:1), anasema ya kwamba, dhana ya pijini huenda ilitokana na hali au miktadha ifuatayo:

- (i) Kutokana na matamshi ya jamii ya Wachina ya neno la Kiingereza “*business*”;
- (ii) Kutokana na neno la Kiyahudi “*Pidjom*”;
- (iii) Kutokana na neno “*pidian*” la Wahindi Wekundu wa Amerika ya Kusini, na
- (iv) Kutokana na matamshi ya jamii ya watu wa Bahari za Kusini ya neno “*beach*”.

Tunaporejelea asili na miktadha mbalimbali hapo juu, inatubainikia wazi kuwa lugha za kipijini zililbuka miongoni mwa jamii za watu walioongea lugha tofautitofauti kwa minajili ya kufaulisha mawasiliano baina yao.

Mwanaisimu-jamii Loreto Todd katika kitabu chake *Modern Englishes, Pidgins and Creoles* (1984) anapambanua na kutofautisha pigini-finyu na pijini-pana. Hoja zake ni hizi zifuatazo.

2.1.1 *Pijini-finyu*

Pijini-finyu huibuka katika muktadha wa dharura sana kati ya jamii za watu wanaoongea lugha tofautitofauti. Anasema pijini zinazoibuka katika miktadha ya aina hii, huwa na

sifa bainifu zifuatazo:-

- (a) Huwa na miundo sahihi - hasa ya kisintaksia - na aghalabu, huhusisha kauli za kuamrisha na huambatisha ishara za kimwili kama za mikono, macho na viungo vingine za mwili. Mifano yake inarejelea pijini za Afrika Magharibi zilizoibuka kipindi cha Vita Vikuu kati ya askari jeshi Waingereza na wenyeji wa eneo hilo.
- (b) Idadi kubwa ya msamiati hutokana na lugha ya tabaka la juu, au tawala, na kutiwa kwenye mfumo wa matamshi ya lugha ya wenyeji (watawaliwa, tabaka la chini).
Anasema "kisetla" kilichotumika nchini Kenya kati ya Masetla Wazungu na Waafrika, ni mfano mwafaka. Hili ni jambo ambalo wanaisimu wanaweza kulitafitia ili kulithibitisha.
- (c) Aghalabu, pijini finyu huhusisha lugha mbili tu na uhusiano kati yazo unapokatishwa, basi pijini ile hufa. Mikdadha yake aghalabu huwa ni ya dharura za kimawasiliano kama vile katika shughuli za biashara, shughuli za kijeshi na hii leo, katika shughuli za sekta ya utalii.

2.1.2 Pijini-Pana

Hizi nazo, zina sifa bainifu zifuatazo:-

- (a) Huibuka kutokana na kudumishwa kwa mazingira ya pijini finyu,
- (b) Maneno ya pijini finyu yanapopanuka huwa ni lugha ambayo bado haijakuwa thabiti kimuundo, kimsamiati, n.k. bali ni matumizi yake yanayopanuka,
- (c) Inapoiimarika na kupata waongaji wazaliwa, basi huwa ni krioli na hatimaye, inaweza ikawa lingua franka (lugha sambazi) ya eneo fulani la kijiografia.

2.2 Dhana ya Krioli

Bickerton (1981:4) anasema kuwa, lugha za kikrioli zinaweza kuibuka kutokana na miktadha au mazingira yafuatayo:-

- (a) Pijini zilizopata wazungumzaji wazaliwa
- (b) Katika jamii ambamo 20% ya waongaji ni wenyeji na 80% ya matumizi ya lugha zingine za kigeni .

- (c) Krioli huwa na miundo iliyoimarika ya kisarufi, msamiati mpana, n.k., na hazitumii ishara (kwa wingi) wala uigizaji ili kufafanua maana kama pijini.

Sifa hizi zinazifanya krioli kuwa na hadhi ya lugha kama lugha zingine asilia (zisoibuka katika mazingira tuliyotaja), na hutumika rasmi katika elimu, biashara, kuandikia fasihi na hata huweza kuwa linguafranka. Anatutolea mifano ya Krioli za Sierra Leone, Liberia, Gambia na Hawii.

WanaIsimu-jamii wengi wanasema dhana za lugha za kipijini na kikrioli ni mfano bora wa jinsi binadamu wote, wanavyoweza kuutumia uwezo wao jumuishi katika mazingira tofautitofauti.

Jedwali hizi hapa chini, zinaeleza kwa muhtasari, jinsi krioli kinavyoibuka.

1. Lugha za wazazi (pijini) -

Uwezo - Jumuishi

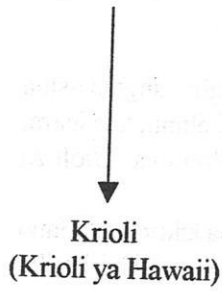
Lugha ya watoto (krioli)

2. Pijini ya Mama (Lugha finyu) | Pijini ya Baba (lugha finyu)

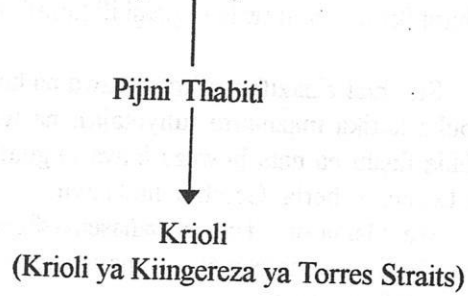
Mazingira

Krioli (lugha ya watoto)

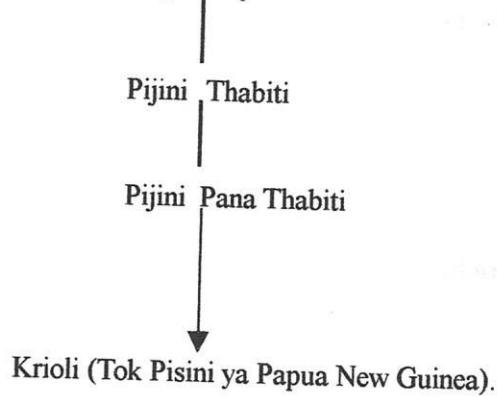
3. Pijini - finyu

4. Pijini - Finyu

5. Pijini finyu

Kutokana na jedwali zilizopo hapo juu, inatudhihirikia ya kwamba, ili lugha yoyote ya pili (kama pijini) iwe lugha asili (“ya mama”) au krioli, itabidi ifanyiwe marekebisho fulani fulani na watumizi wake. Marekebisho yenyewe yatahusu kuondoa “upungufu” wowote uliomo katika viwango vyote vya kiisimu - fonolojia, sintaksia, mofolojia, msamiati, n.k. Hapo ndipo lugha hiyo (Krioli) itakapoweza kuwa chombo kiaminifu na kinachosadifu mawasiliano ya jamii husika katika ngazi mbalimbali.

3.0 Kiswahili ni lugha ya Kibantu, Pijini au Krioli?.

Japokuwa si madhumuni yetu katika makala hii kujiingiza kwa kina katika mjadala wa iwapo lugha ya Kiswahili ni ya kibantu, kipijini au kikrioli, hatuna budi tuanzie na swali: Je, Mswahili ni nani? Ili kujibu swali hili, tutawarejelea baadhi tu ya wataalamu - hasa wa kigeni - na fasili zao ili tulihusishe swali hili na upijini au ukrioli wa Kiswahili.

Edward Steere (1870) alitoa maelezo yafuatayo kumweleza Mswahili ni nani, na anasema:

“Ni lazima ikumbukwe ya kwamba...
Mswahili ni mtu mwenye asili ya
mchanganyiko wa mtu mweusi na
Mwarabu...”

Steere ni mfano tu katika kundi la wageni Wazungu waliokuwa na fasili zao za kibaguzi na ambazo ziliegemea vigezo vya kibinafsi dhidi ya Waafrika na wenyeji wengineo katika mataifa yaliyotawaliwa kimabavu. I.N. Shariff katika makala yake “Waswahili and their language: some misconceptions” (1973:68) anasema, yapo makundi matatu ya watu wanaoinasibisha dhana ya Mswahili na mtu chotara. Makundi haya ni ya vipindi vitatu mahsusi ya kihistoria;

- (1) Wakoloni Wareno katika karne za 16, 17 na 18
- (2) Wamisheni Wazungu wa karne ya 19, na
- (3) Msomi wa kisasa.

Pengine tatizo la fasili hizi, ni kuwa ni linganishi; yaani, zinatokana na jinsi hao wageni wanavyomwona Mswahili wanapojilinganisha naye. Pengine ni kutokana na asili ya neno lenyewe “*sahil*” - la Kiarabu. Hata iwapo neno hilo ni la mkopo, limeswahiliana kiasi kwamba, hata Mwarabu aliyebobea muundo wa Kiarabu, hawezi kulinasibisha neno “Mswahili” au “Kiswahili” na lugha ya Kiarabu. Lakini, jambo hili halina maana kuwa, hatuna neno (au maneno) asilia ya kutajia lugha hii.

Hii inatokana na ukweli kuwa, lugha ya Kiswahili ni mkusanyiko wa lahaja mbalimbali pamoja na Kiswahili sanifu. Lahaja hizi ni kama kiamu, kibajuni, kipemba, kiunguja, kimvita, n.k. Na kila lahaja, ina waongaji wazawa - yaani, Wamvita (kimvita), Wapemba (kipemba), Wamakunda chi (kimakunduchi); wote wakiwa ni Waswahili. (Shariff 1973:69-79).

Wataalamu wengi akiwamo Guthrie (1948), Polome (1967) Mbaabu (1978), Nurse (1985), Whiteley (1969), na wengineo wamethibitisha kuwa lugha ya Kiswahili ni ya Kibantu. Vigezo vya isimu - linganishi, isimu - historia, miundo, n.k. vimetumiwa kudhihirisha jambo hilo. Suala la kuwa Waswahili ni “: machotara” au watu wa mchanganyiko wa kisemiti na kibantu, halina mantiki yoyote. Vivyo hivyo, lugha ya Kiswahili, si pijini wala krioli ya lugha zozote. Ni jambo lililokubalika ya kwamba, jamii na tamaduni za binadamu pamoja na lugha zao, huathiriana. Athari za maingiliano hayo, huwa ni jambo changamano sana kiasi kwamba, linapuuzwa na hao wanaodai Mswahili ni chotara na lugha yake ni pijini.

3.1 Kiswahili si Pijini wala Krioli

Baada ya kutalii kwa ufupi, madai ya hao wataalamu wageni kuhusu mahali pa lugha ya Kiswahili, sasa tunataja baadhi yaithibati zinazopinga madai yao.

Mtaalamu Polome (1967) anatoa ithibati za kuonyesha jinsi Kiswahili kisivyokuwa na mshabaha wowote na lugha za kundi la Afro-Asia za hapa bara la Afrika kama Kiamhariki, Kihausa na Kisomali. Anasema:

Kiswahili ni lugha ya Kibantu, yaani, ni miongoni mwa lugha zinazoongewa kusini mwa eneo linalotanda kuanzia sehemu za Mlima Cameroun hadi kufikia maeneo ya Kaskazini mwa Ziwa Victoria na kuelekea pwani hadi kufika Meru katika sehemu ya Mlima Kenya (na kusini zaidi kujumuisha kikundi cha lugha za Kusini (Kizulu, Kixhosa, Kishona, n.k.) (uk. 13)

Naye Mwanaisimu Nurse (1978) anaiweka lugha hii pahali pake mahsusi anapoitia katika kundi la lugha za Kibantu za upwa wa Kaskazini-Mashariki katika familia-lugha ya Sabaki ambamo mna makundi ya lugha za Kimijikenda na Kipokomo.

Rocha Chimera (1995:3) anasema, lau lugha ya Kiswahili ingelikuwa ni pijini, basi ingelidhihirisha sifa zifuatazo:

- (a) Kama ingekuwa pijini iliyotokana na lugha ya Kiarabu na lugha za Kibantu, basi sintaksia yake ingelitawaliwa na ile ya lugha ya Kiarabu. Hii ni kutokana na sifa bainifu za pijini kama tulivyotaja katika sehemu 1.1.2. Na huo ndio mwelekeo wa pijini na krioli zote.

Mfano ni wa krioli za Afrika Magharibi na sehemu ya visiwa vya Carribean, zinazoonyesha kutawaliwa na lugha ya kiingereza katika mfumo wazo wa sintaksia.

- (b) Lau Kiswahili kingelikuwa ni pijini, kingelikuwa na nusu au zaidi nusu ya msamiati wake, ungelitoka katika lugha hiyo ya Kiarabu (ya wenye nguvu, watawala). Kinyume na hali hii, imethibitishwa ya kwamba, lugha ya Kiswahili ina msamiati uliogawika ifuatavyo:

60% - Msamiati wa asili ya Kibantu

30% - Msamiati wa asili ya Kiarabu

10% - Kutoka lugha za Kiingereza, Kireno, Kiajemi, Kihindi, Kiurdu na lugha nyinginezo.

Chimera (1995:31) anazidi kusema, iwapo lugha hii ni pijini ya Kiarabu na lugha za Kibantu, basi Kiarabu kingelichangia zaidi ya 50% ya msamiati wa lugha ya Kiswahili.

Japokuwa kama asemavyo Polome (1967:13) lugha ya Kiswahili imeathiriwa kimsamiati na lugha ya Kiarabu (na lugha nyinginezo), inabakia kuwa ni lugha ya Kibantu kimuundo.”

Na iwapo lugha ya Kiswahili itashutumiwa kwa kukopa msamiati na istilahi kutoka kwa lugha nyingine, basi shutuma hizo hazina maana yoyote. Kama lugha yoyote changa (ikilinganishwa na lugha kama ya Kiingereza), Kiswahili hakina budi kukopa, kutafsiri, kutohoa, na kutumia mbinu nyinginezo kujipanua na kujitajirisha. Hii ni kutokana na ukweli kwamba, lugha hii inazidi kupanuka kimatumizi na kuwa chombo muhimu cha mawasiliano ya nyanja na ngazi tofauti tofauti.

Imeweza kuonyeshwa jinsi maneno ya lugha ya Kiingereza yalivyochangiwa na lugha kadha wa kadha za asili tofauti na kundi la lugha hiyo, na bado ikabakia lugha ya kundi la Germanic na wala haisemwi kuwa ni pijini au krioli.

Mcrum na wenzake (1986:47) wanasema, lugha ya Kiingereza imesalia na 20% tu ya msamiatia asilila (Germanic) na 80% ya msamiati wake, ni wa mkopo (kutoka makundi mengine ya lugha). Wataalamu hawa wanaendelea kusema, ni jambo hili lililoipa lugha hiyo uhai na huenda limechangia kutumiwa kwake na watu wengi ulimwenguni.

Kwa hivyo, sawa na hali na hatua mbalimbali zilizopitiwa na lugha nyinginezo, Kiswahili ndio sasa nacho kimeanza kusimama, kujitetea na kudhihirisha kimefikia ukomavu wa kiasi cha kutumika sio tu katika mawasiliano ya kawaida, bali ya kitaalamu vilevile.

4.0 Hitimisho

Katika makala hii, tumejaribu kuonyesha kwa ufupi, kuwa lugha ya Kiswahili ni lugha ya Kibantu tofauti na ilivyofikiriwa na inavyoendelea kufikiriwa na watu wengine.

Tumeanza kwa kujaribu kuonyesha lini utafiti katika lugha za kipijini na kirioli ulipoanza na sifa zake za kimsingi. Vilevile tumewarejelea wachache kati ya wataalamu wa kigeni waliodai upijini wa Kiswahili na jinsi walivyojaribu kudai Mswahili ni chotara. Japokuwa wapo hata wasomi Waafrika wanaodai Kiswahili ni pijini, suala hilo ni kati ya yale tunayopendekeza yatafitiwe na wanaisimu-jamii wa Kiswahili.

Hatimaye, tumetumia ithibati za wachache kati ya wasomi wengi wa lugha hii, waliotumia vigezo tofautitofauti kuthibisha ubantu na uafrika wa Kiswahili vivyo hivyo, tunapendekeza utafiti katika "Sheng" - mojawapo ya lugha-mitaa zinazotumika katika sehemu mbalimbali za Afrika Mashariki na hasa mijini. Tumetoa mfano wa jinsi lugha ya Kiingereza ilivyobakia lugha ya kundi la Germanic japokuwa imekopa kwingi.

Makala hii ni kichocheo tu cha uwanja huu ambao bado haujafanyiwa utafitiwa kina. Ni matumaini yetu ya kwamba, wasomi na wapenzi wengine wa lugha, hii wataendelea kuitafitia lugha hii katika viwango vyake tofautitofauti. Ni wazi kwamba, hii leo mwelekeo wa tafiti nyingi, unaelekea zaidi upande wa fasihi. Makala hii inaweza kuchukuliwa kama kichocheo cha kutafitia nyanja nyinginezo zenye dafina na mambo mengi ya kujifunza kuhusu lugha hii.

MAREJEO

- Bickerton, D. (1981a). *Roots of Language*. Karoma: Ann Arbor.
- (1981b). "Discussion of two perspectives on pidginization as language acquisition". Katika Andersen, R. (mha) *New Dimensions in Second Language Acquisition Research*. Rowley: Newbury House.
- Guthrie, M. (1948). *The Classification of the Bantu Languages*. London: Oxford University Press.
- Polome, E (1967). *Swahili Language Handbook*, Washington DC ; Centre for Applied Linguistics.
- Shariff, I.N (1973), "Waswahili and their language: Some misconceptions". Katika Temu, C.W na Kiango, S.D (wah.) *Kiswahili Juzu* 43/2. Dar es Salaam: TUKI.
- Spear, T.T. (1978). *The Kaya Complex: A History of the Mijikenda People's of Kenya Coast to 1900*. Nairobi: Kenya Literature Bureau.
- Steere, E. (1870). *A Handbook of the Swahili Language as Spoken at Zanzibar*. London: Sheldon Press.
- Todd, L (1974). *Pidgins and Creoles*. London: Routledge and Kegan Paul.
- (1984). *Modern Englishes, Pidgins and Creoles*. London: Basil Blackwell Ltd.
- Whiteley, W.H. (1969). *Swahili: The Rise of a National Language*. London: Methuen and Co.